

ANNA IWONA SUTOWICZ, Wrocław
ORCID: 0000-0001-9202-3186
sutowiczanna@gmail.com

GENEZA I PRZEBIEG PRZEMIAN SPOŁECZNO-RELIGIJNYCH W KLASZTORZE TRZEBNICKIM W L. 1536-1639

STRESZCZENIE: W okresie reformacji opactwo cysterek trzebnickich przeżywało pogłębiający się kryzys o podłożu religijnym, społecznym i gospodarczym. Najostrzejszy wymiar załamania roli, jaką odgrywał ten ośrodek w Kościele i społeczeństwie śląskim, ujawnił się w osłabieniu liczebnym wspólnoty oraz zaniku aktywności jej zarządu na rzecz silnych rządów księń w 1. poł. XVI w. Informacje o pierwszych reformach na tej płaszczyźnie połączonych ze zmianą strategii naboru do klasztoru można znaleźć w źródłach pochodzących z okresu urzędowania ksiieni Katarzyny Mutschelnitz. Poczynając od lat 60-tych XVI stulecia najważniejsze funkcje klasztorne przechodziły w ręce nowego pokolenia mniszek, z których część rekrutowała się z niedawno osiadłych w księstwie oleśnickim rodów górmośląskich i opolskich lub spośród rodzin wielkopolskich. Pozostałe zakonnice reprezentowały miejscowy żywioł szlachecki o dawniejszym rodowodzie. Układ ten stał się tłem napięć wywołanych przede wszystkim polityką cesarską, zmierzającą do obsadzenia urzędów klasztornych, a zwłaszcza urzędu opackiego, poddanymi Korony Czeskiej. Konflikt na tle wyboru następczyni przełożonej Anny Jemiołowskiej w ostatniej dekadzie XVI wieku ujawnił determinację cysterek do obrony swojej tożsamości i swobody reformy wewnętrznej. Przebieg tego procesu spowodował opór księcia oleśnickiego, ale jednocześnie przyczynił się do ożywienia relacji cysterek z opactwem w Lubiążu, sprawującym nad nimi opiekę duchową. Ustalenie nowych faktów źródłowych pozwoliło na weryfikację dotychczasowych ustaleń na temat stron i przebiegu tego konfliktu, w którym najistotniejszą rolę odegrały nie różnice narodowościowe i stanowe mniszek, ale budząca sprzeciw czynników zewnętrznych i części elit klasztornych wizja odrodzenia jednego z najważniejszych ośrodków religijnych na Śląsku.

SŁOWA KLUCZOWE: opactwo trzebnickie, reformy cysterek w XVI w., społeczeństwo śląskie w XVI w.

THE GENESIS AND COURSE OF SOCIAL AND RELIGIOUS CHANGES IN THE MONASTERY OF TRZEBNICA IN 1536-1639

ABSTRAKT: During the Reformation, the Trzebnica Cistercian abbey experienced a deepening religious, social and economic crisis. The sharpest dimension of the breakdown of the role played by this center in the Church and the Silesian society was revealed in the weakening of the community and the disappearance of its board activity in favor of the strong rule of the abbess in the first half of the 16th century.

Information about the first reforms in this area, combined with a change in the strategy of recruitment to the monastery, can be found in sources deriving from the period of Abbess Katarzyna Mutschelnitz. Beginning in the 1560s, the most important monastic functions passed into the hands of a new generation of nuns, some of whom had come from the Upper Silesian and Opole families who had recently settled in the Duchy of Oleśnica, or from Greater Poland families. The remaining nuns represented the local gentry of an earlier origin. This arrangement became the background of tensions caused mainly by the emperor's policy aimed at filling monastic offices, especially the abbess office, for people subjected to the Czech Crown. The conflict over the election of the successor of Anna Jemiołowska in the last decade of the 16th century revealed the determination of the Cistercian nuns to defend their identity and the freedom of internal cloister reform. The course of this process caused the resistance of the Duke of Oleśnica, but at the same time contributed to the revival of the relations between the Cistercian nuns and the Abbey of Lubiąż, who had been exercising their spiritual care over them. Establishing new source facts made it possible to verify the previous thesis about the parties and the course of this conflict, in which the most important role was played not by national and state differences of nuns, but by the vision of the revival of one of the most important religious centers in Silesia, which was opposed by external factors and some of the monastic elites.

KEYWORDS: the Abbey of Trzebnica, the Cistercian reforms in the sixteenth century, Silesian society in the sixteenth century.

Translated by Anna Iwona Sutowicz

1. Wstęp

Pierwszy okres reformacji postawił przed ruchem zakonnym na Śląsku nowe wyzwania, z którymi wiele wspólnot nie zdołało sobie poradzić. Z mapy religijnej dzielnicy zniknęło w 1539 r. opactwo klarysek w Strzelinie. Dla większości pozostałych ośrodków różnej obediencji okres poprzedzający reformę trydencką oznaczał konieczność prac nad odrodzeniem tożsamości religijnej, odnalezieniem miejsca w przebudowanym od podstaw układzie społecznym, a wreszcie nad odzyskaniem stabilizacji ekonomicznej. Problemy te nie omijały cieszącego się wiodącą pozycją w śląskim społeczeństwie w okresie Wieków Średnich cysterskiego opactwa w Trzebnicy. Po śmierci w 1515 r. ostatniej ksieni rodu piastowskiego, księżniczki opawskiej Anny, urząd przełożonej przeszedł w ręce przedstawicielek szlachty śląskiej, którym przyszło zmierzyć się z postępującym kryzysem wewnętrznym i spadkiem autorytetu klasztoru w społeczeństwie śląskim.

Wymiar szczególnie niebezpieczny i godzący w podstawy bytu opactwa miał narastający co najmniej od końca XV w. problem dyscypliny

klasztornej, będący, zdaje się, bezpośrednim skutkiem zaniedbań rozwoju religijnego wspólnoty. Towarzyszyło temu zjawisko przywiązania elit klasztoru do jego konserwatywnego oblicza przy jednoczesnym masowym przyjmowaniu nowicjuszek spośród niosącego ze sobą nowe prądy myślowe mieszczaństwa śląskiego¹. Nie znamy bezpośrednich skutków prób naprawy sytuacji, jakie miały miejsce wraz z nadaniem cysterkom trzebnickim nowych statutów w 1518 r.², wiele jednak wskazuje, że nie nastąpiły bardziej znaczące zmiany, które zapobiegłyby kryzysowi ich życia wewnętrznego w następnych dekadach. Choć gorszące objawy spadku dyscypliny władze kościelne odnotowały dopiero w drugiej połowie wieku XVI³, to zapewne poczynił on dotyczyć wspólnotę znacznie wcześniej⁴, choć nie da się opisać skali tego zjawiska. Źródła dostarczają nam wielu istotnych informacji na temat osłabienia gospodarki opactwa. W końcu XV w. cysterki były posiadaczkami ogromnego, w skali nie tylko Śląska, majątku⁵, z którego czerpały

¹ A. Suto w i c z, *Kultura religijna mniszek śląskich w okresie średniowiecza*, Legnica 2016, s. 81-85.

² Statuty miał nadać opat Petro z Pforty podczas wizytacji w opactwie trzebnickim. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów (dalej: BUWr, OR) IVF 218, *Einheimische Geschichte des Closter Trebnitz [...]*, f. 2r. Wizytacja ta odbyła się również w innych placówkach cysterskich na Śląsku. H. G r ü g e r, *Schlesisches Klosterbuch. Heinrichau, Zisterzienserabtei*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms Universität zu Breslau” (dalej: JSFWUB), R. 1982, t. 23, s. 31.

³ O całkowitym upadku obyczajów zakonnych cysterki miał pisać w 1582 r. biskup wrocławski Marcin Gerstmann do opata lubiąskiego. O właściwym zarządzaniu klasztoru przez Annę świadczył książę Karol oleśnicki. K. W u t k e, *Nationale Kämpfe im Kloster Trebnitz*, cz. 1, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens” (dalej: ZdvfGS), R. 1890, t. 24, s. 4, 8.

⁴ K. B o b o w s k i, *Wstęp*, [w:] *Źródła do dziejów klasztoru trzebnickiego (XVI-XIX w.)*, wyd. T e n Ź e, Wrocław 1993, s. 7.

⁵ W samej diecezji wrocławskiej posiadały cysterki 59 majątków ziemskich, 6 folwarków z dziewięcioma stawami, łąkami i lasami ulokowanych w okręgach: trzebnickim, oławskim, ziebickim, świdnickim i lwóweckim. Pośrednie dochody czerpały także z pracy trzech młynów, kilku karczem i trzech kurii, w tym obszernej, choć podupadłego domu nieopodal dawnej kurii książęcej we Wrocławiu, miały poza tym otrzymywać czynsze z dalszych 31 wsi i miast. Na majątność średniowiecznego klasztoru trzebnickiego składały się również pojedyncze posiadłości w diecezji poznańskiej, lubuskiej oraz dochody z warzelnii soli w Kołobrzegu. W. H ä u s l e r, *Urkundensammlung zur Geschichte Fürstenthums Oels bis zum Aussterben der Piastischen Herzogslinie*, Breslau 1883, s. 130n. Por. H. G r ü g e r, *Schlesisches Klosterbuch, Trebnitz. Zisterzienserinnenabtei*, JSFWUB, R. 1982, t. 23, s. 64-68.

wyraźnie uszczuplone w stosunku do okresu poprzedniego dochody. Obserwowany co najmniej od 1523 r. systematyczny spadek wpływów z tytułu dzierżawy nieruchomości i uprawy ziem klasztornych⁶, którego nie rekompensowały dochody wpłacane na stół opacki ze skarbcza miejskiego Trzebnicy, dorocznego jarmarku św. Bartłomieja oraz licznych ław kupieckich w tym mieście⁷, nie stawał się bodźcem do nowych inwestycji ekonomicznych w dobrach należących do opactwa. Postępowała natomiast sprzedaż części dochodowych dóbr i urzędów w bardziej oddalonych geograficznie częściach majątku⁸. Bez drobiazgowej analizy materiału źródłowego pozostajemy w sferze tezy, wydaje się jednak, że zmaganie się z licznymi kataklizmami naturalnymi i systematycznym niszczeniem ich dóbr przez wrogów doprowadziło już w ostatnich dekadach Wieków Średnich do postępującej recesji gospodarki klasztoru trzebnickiego. Cysterki z trudem radziły sobie ze zmianami charakterystycznymi dla całego regionu.

Wspomnianym zjawiskom gospodarczym i religijnym towarzyszyły dynamiczne zmiany w składzie wspólnoty trzebnickiej, które doprowadziły ostatecznie w połowie XVII w. do dominacji przedstawicieli szlachty polskiej, w znacznej masie przybywających z Wielkopolski⁹. Zagadnienia te były już przedmiotem namysłu historyków,

⁶ Z 1523 r. pochodzi spis części majątku klasztorowego z wyszczególnieniem dochodów cyklicznie pobieranych od dzierżawców, zarządców i poddanych opactwa. Jego pobieżna analiza prowadzi do wniosku, iż największe straty ponosił klasztor z tytułu dzierżawy młynów, 20 łąk i folwarków, z których dochodów dzierżawcy nagminnie nie rozliczali się lub robili to bardzo nieregularnie. *Das Trebnitzer Rechnungsbuch von 1523-1524 und andere Quellen zur mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Besitzgeschichte eines schlesischen Zisterzienserinnenklosters*, bearb. Von H. Grüger, Marburg/Lahn 1986, s. 20 i n. K. Bobowski szacował ten ubytek masy majątkowej na 20%. T e n ż e, *Rola konwentu cysterek trzebnickich w utrzymaniu polskości na Śląsku w dobie reformacji i kontrreformacji (próba nowego spojrzenia)*, „Studia i materiały z dziejów Śląska”, R. 1992, t. 20 1992, s. 38.

⁷ *Das Trebnitzer Rechnungsbuch...*, s. 17 i n.

⁸ Sprzedaż młyna ze stawem we wsi Skąpe k. Świebodzina rajcom i burmistrzowi tego miasta w 1528 r., *Regesty nowożytnych dokumentów klasztoru trzebnickiego, cz. 1 (1501-1600)*, wyd. K. B o b o w s k i, Wrocław 1995, nr 74.

⁹ Zagadnienie postawione [w:] M. W a l t e r, *Z dziejów polskości klasztoru cysterek w Trzebnicy w latach 1589-1741*, Wrocław 1957, s. 13-17. Ostatnio tezy podtrzymane przez M. Borkowską OSB. T a ż, *Skład osobowy polskich klasztorów cysterek w XVII-XVIII w.*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej*

przy czym zatrzymywali się on zazwyczaj na ustaleniu źródeł konfliktów związanych z obejmowaniem urzędów przez niektóre z księży w ostatnich latach XVI stulecia i w pierwszych dekadach wieku kolejnego. Tło tych wydarzeń opisał jako pierwszy Aloysius Bach¹⁰, jednak dopiero Konrad Wutke w końcu XIX wieku nadał kwestii tzw. polonizacji wspólnoty rangę głównej osi wydarzeń rozgrywających się w murach opactwa na przełomie epok¹¹. Jego ustalenia stały się też na długo głównym punktem wyjścia dla późniejszych analiz historycznych. Paradygmat sporu narodowościowego jako metodologiczny klucz do poszukiwania źródeł destabilizacji życia wewnętrznego cysterek wpisał się na trwałe w historiografię, przy czym zmieniały się jedynie jego elementy¹². Pewnym głosem kierującym uwagę na inne przyczyny konfliktów we wspólnocie trzebnickiej był artykuł Kazimierza Bobowskiego, który podjął zagadnienie udziału czynników zewnętrznych, przede wszystkim władz świeckich¹³. W istocie sposób, w jaki dokonała się zmiana oblicza narodowościowego w opactwie trzebnickim, wciąż pozostaje problemem nierozwiązanym. Mieczysław Walter sygnalizował pierwsze wahnięcia w stałej strategii naboru w l. 1562-1576¹⁴. Ustalenia te domagają się poparcia w postaci bardziej drobiazgowej analizy materiału źródłowego. Występujące w tym czasie w dokumentach profeski nie były wszak nowicjuszkami, a zajmowały ważne urzędy klasztorne, choć niekoniecznie jako doświadczone zakonnice legitymujące się długim stażem pobytu w Trzebnicy. Otwarte pozostaje więc pytanie, kiedy i w jakich okolicznościach wstąpiły one do klasztoru trzebnickiego. Postulatem pozostaje nie tylko przybliżenie

i Europy Środkowej, red. A. M. Wyrwa, A. Kiełbasa, J. Swastek, Poznań 2004, s. 62-79.

¹⁰ A. Bach, *Geschichte und Beschreibung des fürstlichen jungfräulichen Klosterschiffes Cisterciensers Ordens in Trebnitz*, Neisse 1859.

¹¹ K. Wutke, *Nationale Kämpfe im Kloster Trebnitz*, cz. 2, ZdvFGS, R. 1891, t. 25, s. 42-69.

¹² Podobną koncepcję sporu narodowościowego w dziejach nowożytnych klasztoru przedstawił Mieczysław Walter, zmieniając jedynie kierunek poszukiwania jego inicjatorów i kontekst polityczny. Tenże, *dz. cyt.* W końcu XX wieku Heinrich Grüger dalej uważał paradygmat narodowości jako kluczowy w konfliktach wewnętrznych i z władzami zakonnymi i świeckimi, wprowadzając jedynie pojęcie narodowości śląskiej do historiografii opactwa. Tenże, *Schlesisches Klosterbuch, Trebnitz...*

¹³ K. Bobowski, *Rola konwentu...*, s. 37-50.

¹⁴ M. Walter, *dz. cyt.*, s. 14. K. Bobowski uważał, że polonizacja wspólnoty następowała w ciągu 2. poł. XVI stulecia. Tenże, *Rola konwentu...*, s. 42.

terminu post quem interesujących zmian, ale również ustalenie ich dynamiki. W tym celu należałoby przyrzeć się bliżej strukturze społecznej wspólnoty w okresie poprzedzającym wskazywane przez dotychczasowych badaczy zjawiska. Niestety, dokumenty z 2. poł. XVI w. nie dostarczają pełnych list profesek, brakuje w nich także danych pojedynczych mniszek, jeżeli nie zajmowały one wysokiej pozycji w hierarchii klasztornej. Analizując dostępne informacje, warto jednak rozpatrzyć kwestię pochodzenia społecznego profesek, by w miarę możliwości zweryfikować tezę, iż podział pomiędzy „Niemkami” a „Polkami” ustalił się wzdłuż linii mieszczy-szlachcianki¹⁵. Wypada podjąć próbę odpowiedzi, czy zakonnice trzebnickie mogły dążyć do poprawy stanu liczebnego swej wspólnoty poprzez okresowe lub stałe poszukiwanie kandydatek w nowych kręgach społecznych. Możliwe wydaje się także, iż akcja taka była inicjowana przez rodziny oddające swoje krewne do opactwa św. Bartłomieja. Ewentualne odkrycie takiej strategii byłoby istotnym uzupełnieniem naszej dotychczasowej wiedzy o przemianach społecznych na Śląsku w pierwszym okresie panowania Habsburgów.

Kwestionariusz badawczy narzuca przyjęcie okresu 1536-1639 r. jako ram czasowych dla badanego procesu. Pierwszą cezurę wyznacza objęcie rządów przez opatkę Barbarę Lüttwitz. Jest to jednocześnie początek znaczących przemian politycznych i religijnych na Śląsku. Interesujący mnie okres zamyka przyjęcie do klasztoru pierwszych zakonnice, które złożyły profesję na ręce ksieni Elżbiety Piotrowskiej w czasie pobytu wspólnoty w Wielkopolsce¹⁶. Po tym czasie mamy do czynienia

¹⁵ M. Borkowska OSB, *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*, Tyniec 1989, s. 116.

¹⁶ Akta tych ślubów są zdeponowane w Bibliotece Parafii św. Bartłomieja i św. Jadwigi w Trzebnicy (dalej: BPTr), bez sygnatury. Znajdują się w pudle po zaginionym rękopisie opatrzonym sygnaturą H 34. Stanowią one zbiór luźnych, spiętych w XX wieku metalową zszywką rękopiśmiennych kart o różnym formacie, przeważnie pergaminowych lub papierowych, paginowanych wtórnie ołówkiem. Na karcie okładzinowej jest notka: „123 Handschriften dem in Sommer 1936 aufgefunden Profess – bezw. Jubiläumsprofessurkunden der Cisterciensrinnen von Trebnitz (Schlesien) vom 30-jährigen Kriege bis zum Jahre 1808”. Katalog zakonnice sporządzony w XVIII w. na podstawie tych źródeł, a następnie uzupełniany na bieżąco znajduje się w tej samej instytucji: BPTr H 5, *Catalogus Venerabilium Virginum et Sororum Sacri ac Exempti Ordinis Cisterciensis in Ducali Coenobio Trebnicensi Professarum. Quarum Scheda Professionis asservantur defunctarum in Sacristia, vivarum in Tabernaculo S.S. Sacramenti in majori Infra Capella S. Hedwigis. Descriptus a F. Nirardo Scholtz Prof. Lub. p.t. Confessario Germanoci, Anno 1790.*

z ustaleniem stabilnego składu społecznego w trzebnickim opactwie, w którym obserwowano przez kolejne stulecie przytłaczającą przewagę kobiet reprezentujących kulturę polską i pochodzących w znacznym procencie z wielkopolskich rodzin¹⁷.

2. Ksienie

Zgodnie z obowiązującą cysterki Regułą św. Benedykta oraz konstytucjami zakonnymi, najwyższa władza w klasztorze spoczywała w rękach obieranej na dożywotnią kadencję ksieni. Akt elekcji, zgodnie z prawem zakonnym, miał się dokonywać w drodze decyzji całej wspólnoty w obecności opata lubiąskiego pełniącego od 1218 r. rolę opiekuna duchowego i zwierzchnika zakonnic z ramienia władz zakonnych. Praktyka ta w średniowieczu sprowadzała się do zatwierdzania na tym urządzie księżniczek piastowskich, co stanowiło wyraz konsensusu i zgody władz zakonnych na realizację woli rodu fundatorów¹⁸. Wspólnota interesów religijnych i społecznych, obowiązująca z pewnymi odchyleniami czasowymi wszystkie strony tego układu w okresie poprzedzającym reformację, zapewniała jego stabilność. Zadziałał on sprawnie również w okresie krótkotrwałego procesu decydowania o dalszych losach klasztoru po śmierci ostatniej ksieni Piastówny, księżniczki opawskiej Anny. Wydaje się, że przejście najwyższych urzędów klasztornych w ręce przedstawicieli patrycjatu śląskiego, których szereg otwierała Jadwiga Geißler, odpowiadało procesom społecznym obserwowanym w tej dzielnicy już w XV wieku, kiedy grupa ta przejmowała kompetencje patronów religijnych wielu tutejszych placówek zakonnych. Warto podkreślić, iż zjawisko to daje się zaobserwować w najbardziej liczących się klasztorach żeńskich na Śląsku, które wobec konfrontacji z reformacją dążyły do zachowania konserwatywnego oblicza religijnego¹⁹.

¹⁷ M. Borkowska OSB, *Skład osobowy polskich klasztorów...*, s. 66-78.

¹⁸ A. Sutowicz, *dz. cyt.*, s. 62. Podiebradowicze, jako spadkobiercy wymarłej linii Piastów oleśnickich, mieli podejmować w pierwszej ćwierci XVI wieku liczne działania interwencyjne w życiu opactwa. Wśród nich wymienia się próby wpływu na wybory księń po śmierci ostatniej Piastówny oraz przejęcie w tym czasie pewnej formy kurateli nad klasztorem. A. Bach, *dz. cyt.*, s. 38.

¹⁹ Przykładem może posłużyć porównywalne rangą opactwo klarysek we Wrocławiu. A. Sutowicz, *Geneza i przebieg reformy życia wewnętrznego w klasztorze klarysek wrocławskich w okresie 1609-1677*, „Studia Franciszkańskie” R. 2017, t. 27, s. 300-304.

W interesującym mnie okresie najwyższy urząd w tej placówce obejmowały następujące ksienie²⁰:

1. Barbara Lüthwiczin/Lotwytzynne (v. Lüttwitz): przed 26.02.1536 r.
2. ²¹ – 25.06.1546 r.²².
3. Katharina Stossin/Stoschin (v. Stosch): 1546 r. – 11.01.1560 r.²³.
4. Katharina Motschnitzin (v. Mutschelnitz): 1560 r. – 7.09.1574 r.
5. Margareth Litwitzin/Lütwitzin (v. Lüttwitz): przed 11.11.1574 r.²⁴ – 1.07.1589 r.
6. Anna Gemelowffskin/Jemilowski/ Jenilowski/Femilowski (Jemiłowska): przed 4.07.1589 r.²⁵ – 2.06.1592 r.
wakat (pod zarządem klasztoru): 2.01.1592 r. – 17.05.1594 r.
7. Sabina Nassin/Nasin (v. Nass aus Langereile): przed 2.09.1594 r.²⁶ – 11.03.1602 r.²⁷.

²⁰ Podstawą poniższych ustaleń pozostaje lista księń trzebnickich, którą jako pierwszy wraz z datami ich śmierci przekazał J. Sinapius. Tenże, *Olsnographiae oder Eigenliche Beschreibung des Oelßnischen Fürstenthums in Nieder-Schlesien*, t. 2, Lipsk 1706, wyd. L. Harc, Wrocław 2012, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/37046/edition/38726/content> (dostęp: 5.01.2021), s. 631 i n. Za nim dane powtórzył: J. H. Z e d l e r (*Grosses vollstaendiges Universal-Lexicon*, t. 45, Leipzig-Halle 1745, s. 313 i n) oraz A. B a c h (*dz. cyt.*, s. 66-74). H. Grüger notuje pewne różnice dat dziennych, jednak bez odwołania do źródeł. T e n ż e, *Schlesisches Klosterbuch, Trebnitz...*, s. 77n. Ponadto niekompletną listę imion przełożonych zawiera artykuł R. S t e l m a c h a, *Dokumenty do dziejów klasztoru trzebnickiego*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze...*, s. 313 i n. M. Borkowska podaje tylko daty roczne rządów poszczególnych opatek. T a ż, *Słownik...*, s. 116. Własne ustalenia sygnalizują w przypisach. Nazwiska podaję w formie zapisywanej w źródłach, w nawiasie zapis używany współcześnie w literaturze przedmiotu. Należy podkreślić, że nazwiska te przybierały w oryginalnym zapisie źródłowym bardzo różne formy. W przypadkach niepewności sygnalizuję prawdopodobieństwo występowania tej samej osoby pod innym brzemieniem nazwiska.

²¹ Jako ksieni Barbara występuje po raz pierwszy w kopiarzu klasztornym. Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej: APWr), Zbiór rękopisów archiwalnych (dalej: Rkp arch), Rękopisy, sygn. 82/167/0/4/422, *Registrum Teichnitz*, f. 3.

²² BUWr OR, sygn. IVF 219, *Moralisch=Historisches Jüngfern=Hoenig [...]*, f. 47r.

²³ Data śmierci za: *Monumenta Lubensia*, wyd. W. Wattenbach, Breslau 1861, s. 37.

²⁴ Archiwum Państwowe w Zielonej Górze (dalej: APZG), Kolekcja dokumentów miejskich, podworskich i cechowych (dalej: DokMPiC, Miasto Świebodzin, sygn. 89/8/0/4/86, Dokument Małgorzaty Kretwiczin z Golowic.

²⁵ Zatwierdzenie wyboru ksieni przez opata lubiąskiego Hieronima. *Regesty...*, nr 182.

²⁶ Cesarz Rudolf II zatwierdził elekcję Sabiny Nass 13.10.1594 r. *Regesty...*, nr 184. Ksieni ta występuje po raz pierwszy jako zlecająca dokonanie spisu majątku klasztornego. APWr, Księstwo oleśnickie, Sprawy kościelne, sygn. 82/7/0/10/1237, *Vorzeugnus aller und jeder des Gestifts Trebniz Umnterthanen*, k. 83 r.

8. Barbara Wturkowskin/Tworkowskin (Wturkowska/Wtorkowska): 14.05.1602 r.²⁸ – 2.05.1603 r.
9. Maria Luckhin (Luck von Wittin): 27.05.1603 r. – rezygnacja po 1.03.1610 r.²⁹.
10. Elisabeth Pietrowinskyn/Pietrofsskin (Piotrowska/Pietrowska): przed 13.09.1610 r.³⁰ – 2.07.1640 r.

Dane źródłowe nie pozwalają na ustalenie dokładnych okoliczności przejęcia rządów przez ksienie w okresie 1536-1574 r. Najwyraźniej utrzymywała się wówczas przejęta po poprzedniczkach praktyka wprowadzania kandydatek na ten urząd w drodze ustaleń pomiędzy wspólnotą a jej patronami świeckimi i zakonnymi. Swój udział w powoływaniu księń mieli więc książęta oleśnicy, możliwe w obecności lub za wiedzą opata lubiąskiego.

Wszystkie opatki, obejmujące swój urząd w tym okresie, pochodziły z miejscowych rodów śląskich. Ksienie Lüttwitz były członkiniami znaczącego rodu, osiadłego w ziemi głogowskiej, oławskiej i w milickim państwie stanowym. Lüttwitzowie w połowie XVI w. pracowali na służbie książąt śląskich³¹. Podobne korzenie miała Katarzyna Stosch, której rodzina należała do jednej z gałęzi starego rodu śląskiego, aktywnego dawniej na dworze Henryka Brodatego, w pierwszych dekadach XVI stulecia umocowanego w księstwie głogowskim i oławskim.

²⁷ *Monumenta Lubensia...*, s. 41. J. Sinapius odnotował śmierć ksieni Sabiny w dn. 10.03.1602 r. A. Bach podaje 2.03., co wydaje się błędem odczytu zapisu źródłowego.

²⁸ BUWr OR, sygn. IVF 219, *Moralisch=Historisches Jüngfern=Hoenig [...]*, f. 47v. H. Grüger podaje datę objęcia urzędu ksieni 28.06.1602 r. Jest to dzień zatwierdzenia elekcji przez cesarza Rudolfa II. APWr, Rkp arch., Inwentarze aktualne i nieaktualne (dalej: Inwentarze), sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden Inhaltsverzeichnis vom Archiv des Fürstlichen Jungfrauen Stifis Trebnitz Ordinis Cisterciensis*, nr 829.

²⁹ APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 830, 842. Zgodnie z przekazem XVII-wiecznej kroniki klasztornej z Lubiąża, Maria Luck odeszła z Trzebnicy tuż po święcie św. Jadwigi. A. B a c h, *dz. cyt.*, s. 73. Wydarzenie to nastąpiło zatem tuż po 15.10. lub wcześniej po obchodach Translacji Relikwii w dniu 25.08.

³⁰ APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 843.

³¹ *Des Heil. Röm. Reichs genealogisch-historisches Adels-Lexicon [...]*, opr. J. F. G a u h e n, t. 1, Lipsk 1719, s. 966 i n. Małgorzata Lüttwitz wywodziła się z Golowic k. Jerzmanowej w ziemi głogowskiej. APZG, DokMPiC, Miasto Świebodzin, sygn. 89/8/0/4/86, Dokument Małgorzaty Kretwiczin z Golowic. Nie znamy pokrewieństwa tych mniszek. W klasztorze przebywała od 1537 r. przynajmniej do 1554 r. siostra ksieni Barbary, również Barbara. *Regesty...*, nr 100: 15.07.1537 r., nr 127: 13.05.1553 r., nr 130: 17.07.1554 r.

Niektórzy jego przedstawiciele zasiadali w radach miejskich w Oławie i Wrocławiu, służyli na urzędach cesarskich i w landratach³². Warte podkreślenia wydaje się, iż Stoszowie zaznaczyli się w sposób wyróżniający w rozwoju klasztoru cystersów w Henrykowie³³, co pozwala spojrzeć na nominację Katarzyny jako na przedłużenie tego układu społecznego. Wreszcie Katarzyna Mutschelnitz wywodziła się z ważnego w księstwie oleśnickim rodu patrycjuszy, którzy w XVI i kolejnym wieku zasiadali w radzie miasta Oleśnicy³⁴. Warto zauważyć, że mniszka ta zjawiała się w klasztorze krótko przed 1560 r., nie przeszła też najprawdopodobniej żadnej ścieżki kariery w hierarchii zakonnej, co może wskazywać na jej wprowadzenie na urząd przy braku innych odpowiednich kandydatek do objęcia najwyższej funkcji we wspólnocie. Obsadzenie urzędu przełożonej opactwa trzebnickiego przedstawicielkami miejscowych znaczących rodów związanych z polityką książęcą, miało z pewnością kluczowe znaczenie dla zachowania stabilnego układu społecznego w okresie dynamicznych przemian politycznych i religijnych w księstwie oleśnickim. Klasztor pozostawał ważnym ośrodkiem w Trzebnicy, stanowiącej centrum jednego z czterech weichbildów, które wspierały księcia Karola I w ponoszeniu kosztów polityki fiskalnej cesarstwa. W zamian za wiernopoddańczą postawę władca nadał w 1527 r. oleśnickim stanom świeckim i duchownym przywilej zapewniający im wieczystą ulgę w ponoszeniu

³² *Des Heil. Röm. Reichs genealogisch-historisches Adels-Lexicon...*, s. 1690. XVIII-wieczni autorzy przekazali tradycję, zgodnie z którą mogła ona być córką Melchiora III von Stosch auf Mondschutz, który w 1507 r. zasiadał w radzie miejskiej w Oleśnicy i pełnił urząd w landracie olawskim. BUWr OR, sygn. IVF 219, *Moralisch=Historisches Jüngfern=Hoenig [...]*, f. 47v. Jest to jednak domysł oryginalny tego autora, gdyż Sinapius nie notuje Katarzyny wśród potomstwa Melchiora. Tenże, *Schlesische Curiositäten, darinnen die ansehnlichen Geschlechter des Schlesischen Adels mit Erzählung des Ursprungs, der Wappen, Genealogien*, t. 2, Lipsk-Wrocław 1728, s. 457. W 1546 r. klasztor nabył dobra we wsi Raszów, które należały do zmarłego sędziego dworu w Trzebnicy Hansa Mutschelnitz. *Regesty...*, nr 117: 18.02.1546 r.

³³ Kilku przedstawicieli rodu zasłużyło na pamięć modlitewną wspólnoty henrykowskiej, która uwieczniła swych dobroczyńców w nekrologu klasztornym. *Nekrologium des Stifts Heinrichau*, wyd. W. Wattenbach, *ZdVfGS*, R. 1862, t. 4, z. 2, ss. 282-4, 286, 288.

³⁴ *Des Heil. Röm. Reichs genealogisch-historisches Adels-Lexicon...*, s. 1072. Według kronikarza Teinera, Katarzyna mogła być córką Baltazara, który w 1520 r. zasiadał w radzie Oleśnicy i pełnił jednocześnie urząd starosty. BUWr OR, sygn. IVF 219, *Moralisch=Historisches Jüngfern=Hoenig [...]*, f. 47v. Mikołaja Mutschelnitz notuje Nekrolog klasztoru lubiąskiego. *Monumenta Lubensia...*, s. 41.

ciężarów prawa książęcego, dodając do niego w 1534 r. zgodę na nietykalność majątkową ziemian³⁵. Ksienie trzebnickie brały udział w zjazdach stanowych księstwa, tzw. landtagach, ponosząc spoczywającą na opactwie przypisane prawem ciężary i korzystając z nadawanych przez książąt przywilejów³⁶. Cysterki pełniły więc w tym czasie na arenie polityki wewnętrznej księstwa niedającą się zlekceważyć rolę, układając własne, przynajmniej w chwili śmierci Karola I oparte na tradycyjnym układzie, relacje z administracją książęcą. Stosunki klasztoru trzebnickiego i księstwa w tym czasie domagają się pogłębionego spojrzenia przez pryzmat źródeł. Tu wystarczy zauważyć, że w okresie, który nastąpił bezpośrednio po 1536 r., nie obserwujemy pogorszenia komunikacji cysterek z dworem oleśnickim, w ramach utrwalonego tradycją układu. Zdaje się, że obie strony – zarząd opactwa i dzielący dziedzictwo synowie Karola I – starały się, pomimo częstych zatargów granicznych i oficjalnego wprowadzenia w państwie luteranizmu, zachować możliwą harmonię we wzajemnych stosunkach, postępować bez zadrażnień i prowokowania władców oleśnickich w sprawach należących do ich kompetencji³⁷. Za takie uważano powszechnie prawo wpływania na obsadę najważniejszych urzędów w placówkach zakonnych księstwa, ale również decydowania o spornych sprawach poruszanych w sądach zwyczajnych³⁸, co przy mniej spolegliwej polityce księń trzebnickich mogło stać się zarzewiem niepotrzebnego konfliktu.

Pierwsze zmiany w przyjętej strategii obsady najwyższego urzędu w trzebnickiej wspólnotcie daje się zauważyć po śmierci Małgorzaty Lüttwitz. Przełożoną cysterek została wówczas Anna Jemiółowska, która nie mogła wylegitymować się pochodzeniem z żadnego ze śląskich rodów szlacheckich, ani też rodzin związanych z aktywnością administracji cesarskiej lub książęcej. Pochodzenie społeczne i geograficzne

³⁵ Omawiane przywileje dotyczą posiadaczy majątku ziemskiego podlegających prawu lennemu w księstwie oleśnickim. M. P t a k, *Przywileje ziemskie Księstwa Oleśnickiego z lat 1475-1534*, „Studia z dziejów państwa i prawa polskiego”, R. 2009, t. 12, s. 71-74.

³⁶ F. L u c a e, *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten, oder vollkommene Chronica von Ober- und Nieder-Schlesien [...]*, cz. 1, Frankfurt nad Menem 1689, s. 1114.

³⁷ Spory graniczne angażowały dwór cesarski w 1559 r. APWr, Księstwo oleśnickie, Sprawy domu panującego, sygn. 82/7/0/2/827, Akta sporu pomiędzy księżną trzebnicką i księciem Janem, nr 1-5.

³⁸ M. P t a k, *dz. cyt.*, s. 75.

ksieni Anny jest trudne do ustalenia. Być może chodzi tu o Jemiołowski herb Poraj, którzy reprezentowali drobną szlachtę posiadającą w XVI w. w powiecie gnieźnieńskim rodzinne gniazdo z dworem we wsi Jemiołki. W ostatniej ćwierci tego stulecia notowano kilka transakcji handlowych w ich majątku, świadczących o postępującym jego rozdrobnieniu³⁹. Zgodnie z przekazem źródłowym, dziś już niedostępnym, Anna miała przebywać w klasztorze od dzieciństwa⁴⁰, zapewne korzystając z płatnej oferty kształcenia w przyklasztornej szkole. Wydaje się bardzo prawdopodobne, że zderzający się z pierwszymi problemami natury ekonomicznej i społecznej klasztor zmienił kryteria dla kandydatek na pensjonariuszki, umożliwiając przestąpienie progów szkoły przedstawicielkom drobnej szlachty z nieodległej Wielkopolski. Jeżeli przyszła ksieni pobierała tu nauki od ok. 1539 r., to znaczy, że została została wprowadzona w świat kultury religijnej w przełomowym dla Śląska okresie. Anna Jemiołowska po ukończeniu przewidzianych kursów posługiwała się dobrze, obok rodzimego polskiego, również językiem niemieckim. Pozostała w opactwie jako profeska i w chwili obejmowania urzędu przełożonej miała podobno za sobą kilkudziesięcioletni staż zakonny⁴¹. Jej kariera klasztorna potwierdzała właściwe przygotowanie do sprawowania tej funkcji: w l. 1576-1578 odpowiadała za stan zaopatrzenia opactwa, a w 1582 r. pozostawała jego podprzeoryszą. Obowiązki ksieni przejęła 4.07.1589 r. jako dotychczasowa przeorysza⁴². Jemiołowska przeszła więc zwyczajową, popartą prawem i co najmniej od pół wieku obecną w klasztorze trzebnickim tradycją powoływania rezygnującej przeoryszy na urząd przełożonej⁴³. Jako członkini ścisłego grona zarządzającego wspólnotą i jej majątkiem, miała od kilkunastu lat pełny wgląd w położenie materialne klasztoru. Przez okres posługi klasztornej u boku ksieni Małgorzaty Anna nabrała cennego doświadczenia w administrowaniu zasobami opactwa i wiedzy na temat sposobów układania jego relacji ze środowiskiem

³⁹ *Teki Dworzaczka*, Regesty ksiąg grodzkich i ziemskich, http://teki.bkpan.poznan.pl/index_regesty.html (dostęp: 4.01.2021 r.), 2554 (nr 39): 1560 r., 8562 (nr 935): 1580 r., 8918 (nr 936): 1581 r., 14974 (nr 1402): 1597 r.

⁴⁰ K. W u t k e, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, s. 8.

⁴¹ Tamże.

⁴² Zob. Tabela nr 2, poz. 4.

⁴³ W ten sposób zostały ksieniami Barbara i Małgorzata Lüttwitz. *Regesty...*, nr 98, 144. Katarzyna Stosch zarządzała skarbcem klasztornym. Tamże, nr 91.

zewnątrznym. Jej kompetencje były wysoko oceniane przez księcia oleśnickiego pomimo uwidaczniających się coraz wyraźniej problemów z utrzymaniem dyscypliny zakonnej wśród cysterek. Wybór Anny Jemiołowskiej w obecności opata lubiąskiego Hieronima przebiegł więc zgodnie z oficjalnymi procedurami zakonnymi⁴⁴ i bez oporu ze strony lokalnej władzy świeckiej.

Krótkotrwałe rządy ksieni Anny nie przyniosły także większych zwrotów w układaniu relacji wspólnoty z księstwem oleśnickim⁴⁵. Ten konsensus wypływał zapewne z wzajemnej satysfakcji obu ośrodków z funkcjonującego układu społecznego, ustabilizowanego rozstrzygnięciem przez cesarza jeszcze w 1562 r. sporu granicznego⁴⁶. Na temat stosunków wewnętrznych w klasztorze, poza przekazami tradycji klasztornej, nie da się wiele powiedzieć. Zwraca uwagę brak dokumentów wystawionych przez Jemiołowską lub jej zarząd, co może sugerować pewien kryzys za murami klauzury. Rychła śmierć ksieni, która nastąpiła w 1592 r., zapisała się w tradycji klasztornej jako wydarzenie owiane pewnym skandalem, pojawiły się pogłoski o morderstwie dokonanym przez jej przeciwniczki, w najlepszym razie uważano, że troski związane z konfliktami wewnętrznymi doprowadziły ksienię do osłabienia i zgonu⁴⁷. W nieznanych bliżej okolicznościach ujawniły się zjawiska społeczne, które przez kilka kolejnych dekad miały się przyczyniać do destabilizacji życia w klasztorze. Do wyboru kolejnej opatki, który, o ile miał przebiegać zgodnie z prawem zakonnym, powinien odbyć się w sposób tajny i z udziałem wszystkich profesek trzebnickich, zgłosiły się dwie mniszki: Sabina Nass i Helena Kettner⁴⁸. Pierwsza występuje w dokumentach klasztornych od 1575 r., kolejno jako

⁴⁴ *Regesty...*, nr 182. Konrad Wutke opisał przebieg tego wyboru jako burzliwe obrady, podczas których komisarze cesarscy próbowali oponować wobec jego wyniku. T e n ż e, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, s. 6.

⁴⁵ W piśmie z 15. 08.1590 r. do księcia Karola ksieni Anna Jemiołowska zapewnia władcę o swojej wierności. APWr, Księstwo oleśnickie, Sprawy domu panującego, sygn. 82/7/0/1/126, Akta księń trzebnickich Anny i Barbary, nr 1.

⁴⁶ Dokument kończył spór wokół wsi Bukowice Trzebnickie (Frauenwald) i Złotów (Schlotau), ustalał sposób naliczania czynszu w lasach należących do klasztoru oraz zatwierdzał jego patronat nad kościołem farnym w Trzebnicy. APWr, Akta miasta Wrocławia, Biskupstwo Wrocławskie, sygn. 82/28/0/2.1/349, *D.R.F. Jura Silesiae*, f. 455r-457r. *Regesty...*, nr 136.

⁴⁷ K. W u t k e, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, ss. 8, 13.

⁴⁸ Tamże, s. 9.

przeorysza i w l. 1576-1589 jako kantorka⁴⁹. Ta ostatnia funkcja świadczy o pewnym, zapewne dość dobrym wykształceniu tej zakonnicy, co wiązało się z jej wysokim urodzeniem w arystokratycznej rodzinie turyńskiej osiadłej głównie na Opolszczyźnie⁵⁰. Przedstawicielki tego rodu w XVI wieku chętnie wstępowały do śląskich wspólnot – notujemy ich profesję w opactwie trzebnickim⁵¹ i w klasztorze magdalenek w Lubaniu. W tej ostatniej placówce w 1565 r. funkcję przełożonej objęła Urszula Nass, podejmująca próby reformy wewnętrznej o charakterze protestanckim⁵². O Helenie Kettner w oparciu o źródła nie można powiedzieć niczego konkretnego – być może pojawiła się w klasztorze niedawno lub nie pełniła w nim żadnej odpowiedzialnej funkcji. Można nawet odnieść wrażenie, że wysunięcie jej kandydatury miało na celu zabezpieczenie wyboru Sabiny Nass.

Istotne było, iż obydwie mniszki spełniały wymagania cesarza Rudolfa, który jeszcze w okresie urzędowania Jemiołowskiej wiosną 1590 r. życzył sobie przyszłego wyboru urodzonej poddanej cesarskiej⁵³. Postawa ta wpisywała się w strategię wspierania przez władcę kariery miejscowych rodów arystokratycznych⁵⁴, była też zapewne jednym z aspektów polityki Habsburga zmierzającego do umocnienia, a następnie poszerzenia wpływów swojej władzy w opanowanym przez stany państwie⁵⁵. Mniej prawdopodobny wydaje się, sugerowany przez Mieczysława Waltera, wpływ na postawę Rudolfa jego zmiennych relacji z Rzeczpospolitą⁵⁶. Cesarz podejmował wszak swoją interwencję w trzebnickie sprawy w sytuacji świeżo zawartego układu z Wazami.

⁴⁹ Zob. Tabela nr 1, poz. 2. Kantorka należała do ścisłego grona zarządzającego klasztorem cysterek. Odpowiadała za formację liturgiczną mniszek i stan wyposażenia opactwa w księgi liturgiczne. A. S u t o w i c z, *Kultura religijna...*, s. 63.

⁵⁰ J. S i n a p i u s, *Schlesische Curiositäten...*, t. 1, Lipsk 1720, s. 660.

⁵¹ *Regesty...*, nr 43.

⁵² P. S k o b e l, *Innere Reformen im Convent Magdalenerinnen zu Lauban*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, R. 1949, t. 7, s. 127.

⁵³ Dokument z 14.04.1590 r. *Źródła do dziejów klasztoru trzebnickiego...*, nr 9, s. 44.

⁵⁴ W dokumencie potwierdzającym przywileje księstwa oleśnickiego w 1575 r. cesarz Maksymilian II polecił, aby książę wyznaczał starostę wyłącznie spośród miejscowej arystokracji. F. L u c a e, *dz. cyt.*, s. 1121.

⁵⁵ G. W ą s, *Śląsk we władaniu Habsburgów*, [w:] *Historia Śląska*, red. M. C z a p l i ń s k i i i n., Wrocław 2002 (= „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 2364), s. 135-138.

⁵⁶ Przykładem tego zjawiska miało być złagodzenie konfliktu z klasztorem w 1591 r. na skutek układów Habsburga z Wazami. M. W a l t e r, *dz. cyt.*, s. 25.

Jako wciąż ważny na Śląsku ośrodek zakonny, klasztor trzebnicki nie zajmował w układzie dyplomatycznym cesarstwa ani polityce polskiej znaczącego miejsca. Być może niedocenianą rolę w tej grze sił za murami klasztoru trzebnickiego odegrały inne czynniki – świeckie i kościelne. W otoczeniu władcy stale przebywały nie tylko postaci decydujące o kształcie polityki na Śląsku, w tym sam biskup Jerin, ale i cała rzesza rezydentów i dyplomatów, podejmujących z różnym skutkiem misje zagraniczne⁵⁷ i służących cesarzowi do kontroli nastrojów w dzielnicy. Klasztory śląskie nie były z tej sfery wyłączone⁵⁸. Nie można wykluczyć, iż interwencje Rudolfa II w czasie urzędowania Jemiołowskiej stanowiły efekt realizacji interesu jednego z tych ośrodków wpływu, choć nie księcia oleśnickiego, deklarującego poparcie dla ksieni Anny.

Przebieg kryzysu, który ujawnił się we wspólnocie wraz z przedłużającą się od 1592 r. procedurą powołania nowej przełożonej, budzi wiele pytań. Wiadomo, iż wystawienie wspomnianych kandydatur napotkało na przeszkody uniemożliwiające skuteczną elekcję przez prawie dwa lata. Na podstawie sugestii Konrada Wutke przedstawionych na podstawie źródeł częściowo niezachowanych, wśród których cytował on obfitą korespondencję pomiędzy cesarzem, księciem oleśnickim i biskupem, trudno dociec rzeczywistej osi tego sporu. Wydaje się, iż głównym jego katalizatorem stała się polityka Rudolfa II, który kilkakrotnie przedkładał swoją wolę w sprawie wyniku wyboru, przy czym jego możliwe poparcie dla kantorki Sabiny miało raczej wymiar taktyczny. W dniu 15.03.1594 r., tuż przed ostateczną próbą przeprowadzenia aktu elekcji, władca wystosował do biskupa pismo, w którym zażyczył sobie, by w Trzebnicy obrano „urodzoną Niemkę” („gebohrne Teutsche”), która ustrzegłaby klasztor przed dalszymi negatywnymi konsekwencjami rządów polskiej przełożonej. Jednocześnie wskazał, by w razie nieznaledzenia na miejscu kompetentnej kandydatki, wprowadzić na urząd osobę z zewnątrz⁵⁹.

⁵⁷ A. Barwicka-Makula, *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587-1592*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Ryszarda Skowrona, Katowice 2013, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/95002?id=95002> (dostęp: 4.01.2021 r.), s. 33-41.

⁵⁸ Jeden z agentów cesarskich, Johann Thyle, miał lobbować w interesie ksieni Sabiny, informując cesarza w maju 1594 r. o jej właściwym sposobie rządzenia klasztorom. K. Wutke, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, s. 12.

⁵⁹ „[...] damit eine Closter Jungfrau, die eine gebohrne Teutsche auch Tauglich darzu wäre /:zu cavirung bößer Consequens welches sich sie vor der gewesenen Pollnische

To pełne determinacji wmieszanie się w przebieg wewnętrznych procesów kształtowania władzy klasztornej, w sposób oczywisty niezgodne z prawem zakonnym, wywołało sytuację patową, z której mniszki usiłowały znaleźć dyplomatyczne wyjście. Poparcie, jakiego udzielił im książę oleśnicki Karol, deklarowany patron opactwa, wydaje się posunięciem jak najbardziej zrozumiałym. Politycznymi motywami daje się wytłumaczyć postawa biskupa Jerina, który z kolei, jako starosta związany z aktywnością dworu praskiego, stanął po stronie cesarza Rudolfa. Problemem trudnym do naświetlenia pozostaje natomiast postawa samej wspólnoty, która w tym czasie liczyła zaledwie osiem profesek uprawnionych do głosowania⁶⁰. Czy elektorki w większości wyrażały rzeczywisty opór wobec kandydatury Sabiny Nass? Wypada na to pytanie odpowiedzieć twierdząco, skoro na czas wakatu nie zezwolono jej na udział w zarządzie opactwem. W gremium tym znalazły się trzy inne zakonnice: Barbara Wturkowska, Ewa Proskowska⁶¹ i Beata Szlachcińska. Wśród nich należy wyróżnić Wturkowską, która w 1588 r. pozostawała podprzeoryszą⁶² i zapewne zachowała swój urząd za zgodą ksieni Jemiołowskiej. W XVIII w. jej ród uważany był za przedstawiciela szlachty śląskiej⁶³. W połowie wieku XVI była to jeszcze wielkopolska rodzina pochodząca z okolic Kalisza⁶⁴, która delegowała swoje krewne do klasztoru w Trzebnicy, prowadząc jednocześnie politykę przesiedlania się na Śląsk. Nie zachował się przekaz o składzie zarządu ksieni Jemiołowskiej. Można jednak stwierdzić z dużą dozą prawdopodobieństwa, że Barbara Wturkowska zajmowała

Abatissin zugetragen und vorlauffen:/ erwählet oder im fall Keine qvalificirte Person im Closter zufinden, per postulationen zu solchen wüerden eine andern aus anderen Clöstern Vorgenommen und das alles wie gedacht unverzüglich ins Verit gesetzet und also einst aller hand ungelegenheit abgesehen werde". BUWr OR, sygn. IVF 218, *Einheimische Geschichte...*, f. 2r-3r.

⁶⁰ H. Gröger, *Schlesisches Klosterbuch, Trebnitz...*, s. 59.

⁶¹ Tamże, s. 77. K. Wutke, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, s. 9. W tym czasie w źródłach jest jedyna mniszka o imieniu Ewa odczytana przez K. Bobowskiego jako „Ewa Gosgarsskin”. *Regesty...*, nr 185. Możliwy do odczytania zapis źródłowy: „Gostgowskin”.

⁶² *Regesty...*, nr 179: 17.06.1588 r.

⁶³ BUWr OR, sygn. IVF 219, *Moralisch=Historisches Jüngfern=Hoenig [...]*, f. 47v.

⁶⁴ W 1559 r. w źródłach pojawia się Jan Wturkowski asygnujący posag swoim córkom Zofii i Barbarze. *Teki Dworzaczka*, *Regesty Książ ksiąg grodzkich i ziemskich*, nr 3104 (nr 24). Obecność Wturkowskich w okręgu kaliskim stwierdza także E. Von Žernicki, *Der Polnische Klein-Adel im 16. Jahrhundert*, Hamburg 1907, s. 13. Za Wielkopolanke uważał Jemiołowską K. Bobowski, *Rola konwentu...*, s. 43.

w nim urząd przeoryszy, a więc w 1592 r. była predestynowana do objęcia funkcji opackiej, co mogło stanowić podłoże oporu mniszek wobec kandydatury Sabiny Nass. Wydaje się dość prawdopodobne, że dodatkowo Sabina budziła ich niechęć postawą reformatorską lub zwykłym pieniactwem. Spór wokół obsady najwyższego urzędu w opactwie był więc najprawdopodobniej próbą obrony ze strony cysterek ich wizji rozwoju opactwa⁶⁵ i prawa do wewnętrznego rozstrzygnięcia spraw klasztoru, na co zresztą powołał się opat lubiąski, podejmując próby łagodzenia konfliktu⁶⁶. Ostatecznie, przy bierności władz zakonnych i braku konsekwencji ze strony księcia oleśnickiego, a przy zdecydowanych naciskach cesarskich wspieranych przez biskupa Jerina i lubiąskiego opata Hieronima⁶⁷, doprowadzono do skutecznego wyboru ksieni, którą przed 2.09.1594 r. została Sabina Nass⁶⁸.

Kolejne zmiany na urzędzie przełożonej cysterek ujawniają dużą dynamikę kształtowania stosunków wewnętrznych w opactwie. Znaczącą rolę odgrywało tu zjawisko ścierania się interesów wspólnoty, dążącej do jakichś ledwie uchwytnych w źródłach zmian o charakterze religijnym (o czym niżej), z celami czynników świeckich. W 1603 r., po śmierci ksieni Barbary Wturkowskiej, wybrano na ten urząd głównie pod wpływem księcia Karola II, dotychczasową podprzeoryszę Marię Luck. Pochodziła ona z rodziny aktywnej na Śląsku od XIII w., której przedstawiciele zasiadali od połowy XV stulecia w radzie miasta Oleśnica, pozostawali też na usługach zarówno dworu praskiego, jak i książąt oleśnickich⁶⁹. Krewny Marii, Kaspar, pełnił w klasztorze posługę świeckiego prowizora i zarządcy majątku ziemskiego⁷⁰. Jej wybór wydawał się więc nie tylko aktem rozsądnego kompromisu ośrodków władzy zainteresowanych pomyślnym dla siebie układem społecznym w klasztorze, ale również wyrazem umocnienia wpływów rodziny Luck,

⁶⁵ Mniszki miały jeszcze w 1580 r. interweniować u biskupa Gerstmanna w sprawie niekorzystnych decyzji Małgorzaty Lüttwitz co do obsady katolickich parafii. M. W a l t e r, *dz. cyt.*, s. 19.

⁶⁶ K. W u t k e, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, s. 5.

⁶⁷ Według dawniejszych ustaleń ośrodki te dążyły do zahamowania tzw. polonizacji wspólnoty cysterek. K. W u t k e, *dz. cyt.*, s. 11. A. B a c h, *dz. cyt.*, s. 69.

⁶⁸ Zob. przyp. nr 26.

⁶⁹ J. S i n a p i u s, *Schlesische Curiositäten...*, t. 1, s. 620. T e n z e, *Olsnographiae...*, s. 286.

⁷⁰ T e n z e, *Schlesische Curiositäten...*, t. 1, s. 637.

lokującej swoje interesy finansowe w majątku klasztorным⁷¹. Ta kumulacja kapitału rodzinnego w opactwie doprowadziła do niebezpiecznych malwersacji pieniężnych, o które oskarżano ksienię. Winiono ją również o lekceważenie prawa i obyczaju zakonnego oraz poniżanie mniszek⁷². Opuszczenie przed 13.09.1610 r. przez Marię klauzury i jej konwersja na luteranizm przyczyniły się ostatecznie do kompromitacji strategii poszukiwania kandydatek na opatki w gronie mniszek gwarantujących zachowanie sprawdzonego układu sił. Elekcja w 1610 r. nie zostawiła w dokumentach klasztornych śladu w postaci obowiązkowego zatwierdzenia wyboru przez opata lubiąskiego, stąd też trudno wyrokować o warunkach, w jakich się ona dokonała. W historiografii utrwalił się pogląd o odstąpieniu przez cesarza od dalszej polityki nacisków, za to książę oleśnicki zmienił strategię, wspierając wysiłki odsunięcia „Polek” od władzy we wspólnocie cysterki trzebnickich⁷³. Wydaje się prawdopodobne, iż zdeterminowane do reform mniszki, po opuszczeniu klasztoru przez byłą ksienię Marię, dokonały samodzielnego aktu wyboru nowej przełożonej. Została nią dotychczasowa przeorysa Elżbieta Piotrowska o nieustalonym rodowodzie. Nowa przełożona rozpoczęła długi okres rządów. W ich trakcie przyszło cysterkom mierzyć się już nie z efektami świeckich wpływów, ale negatywnymi zjawiskami politycznymi dotyczącymi całej Śląsk, zwłaszcza wojną i działaniami wojsk szwedzkich począwszy od 1626 r.

3. Rada i zarząd klasztoru

Ksienie pełniły w klasztorze cysterskim najwyższy urząd, nie był on jednak jedynym ciałem posiadającym realny wpływ na kierunki aktywności wspólnoty trzebnickiej. Obok opatki, funkcje doradcze i kolegialny głos w najważniejszych sprawach należał do tzw. rady seniorek, czyli zakonnice o najdłuższym stażu profesji, cieszących się autorytetem we wspólnocie i wpływami w środowisku świeckich.

⁷¹ Siostra Marii, Esther Luck, 7.07.1604 r. wpłaciła do skarbcza klasztornego sporą sumę 6 marek i 150 talarów w zamian za odprawianie za nią wspólnotowych laudesów. APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 831a.

⁷² Autor kroniki lubiąskiej, Michel Kabiersky, relacjonował w XVII w., że ksieni prowadziła potajemną wyprzedaż majątku klasztornego, sygnując transakcje pieczęcią klasztorną. A. B a c h, *dz. cyt.*, s. 73.

⁷³ K. W u t k e, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, s. 17n.

Natomiast zadania należące do bieżącego zarządu opactwem delegowały przełożone w ręce dobranych przez siebie mniszek, które pełniły przydzielone obowiązki w ramach stałych urzędów i funkcji klasztor-nych. Ich podstawowy katalog i ścisłą hierarchię regulowało prawo-dawstwo zakonne⁷⁴, urzędniczek przybywało jednak w miarę rozra-stantia się wspólnoty lub wyznaczania przez nią nowych celów.

Do najważniejszych zakonnic funkcyjnych należała przeorysza, nadzorująca pracę zarządu z pełnym wglądem w bieżące wydarzenia rozgrywające się za kłauzurą. Dokumenty wystawiane przez ksienie nie wymagały kontrasygnaty, przeorysze jednak w przeszłości bardzo często brały udział w podejmowaniu najistotniejszych decyzji doty-czających wspólnoty. Uchodziły też za osoby aktywne i dysponujące pewnymi koneksjami poza murami klasztoru. Warto przyjrzeć się karierom tych mniszek w przełomowym okresie decydowania o przyszłości opactwa i jego obliczu społeczno-religijnym.

Tab. 1. Przebieg kariery mniszek obejmujących urząd przeoryszy w l. 1536-1639

Lp.	Imię i nazwisko	Lata skrajne poświadczonej w źródłach obecności		Funkcje w klasztorze	Źródła
1.	Małgorzata Lüttwitz	1553	1589	podprzeorysza	<i>Regesty</i> , nr 127: 13.05.1553 r., nr 130: 17.07.1554 r.
				przeorysza	<i>Regesty</i> , nr 139: 2.03.1564 r., nr 144: 8.12.1569 r.
2.	Sabina Nass	1575	1602	przeorysza	<i>Regesty</i> , nr 153: 1.01.1575 r.
				kantorka	<i>Regesty</i> , nr 157: 10.10. 1576 r., nr 168: 12.05.1582 r.
3.	Salomea Oderwolff	1569	1578	podprzeorysza	<i>Regesty</i> , nr 144: 8.12.1569 r.

⁷⁴ Wykaz kompetencji poszczególnych urzędniczek zob. A. Suto-wicz, *Kultura religijna...*, s. 63.

				piwniczna	<i>Regesty</i> , nr 153: 1.01.1575 r.
				przeorysza	<i>Regesty</i> , nr 157: 10.10.1576 r., nr 166: 31.12.1578 r.
4.	Anna Jemiołowska	1575	1592	kantorka	<i>Regesty</i> , nr 153: 1.01.1575 r.
				bursaria	<i>Regesty</i> , nr 165: 10.09.1578 r., nr 166: 31.12.1578 r.
				przeorysza	<i>Regesty</i> , nr 168: 12.05.1582 r.
				przeorysza/ ksieni	<i>Regesty</i> , nr 182: 4.07. 1589 r.
5.	Barbara Wturkowska	1576	1603	piwniczna	<i>Regesty</i> , nr 157: 10.10. 1576 r., nr 165: 10.09.1578 r., nr 166: 31.12.1578 r.
				podprzeorysza	<i>Regesty</i> , nr 179: 17.06. 1588 r.
				przeorysza	<i>Regesty</i> , nr 185: 7.09. 1595 r.
				przeorysza i zakrystianka	<i>Regesty</i> , nr 187: 13.11.1595 r.
				ksieni	BUWr IVF 219: 14.05.1602 r., 82/167/0/1/118 nr 829: 28.06.1602 r.
6.	Ewa Gossgarsskin/ Proskowska	1595	1604	podprzeorysza i zakrystianka	<i>Regesty</i> , nr 185: 7.09.1595 r.
				podprzeorysza i kustoszka	<i>Regesty</i> , nr 187: 13.11.1595 r.
				przeorysza	82/167/0/1/118 nr 831a: 7.07.1604 r.
7.	Anna Nikodemin	1604	1612	podprzeorysza	82/167/0/1/118 nr 831a: 7.07.1604 r.
				przeorysza	82/167/0/1/118 nr 833: 9.07.1605 r., nr 840: 14.09.1609 r., nr 845: 17.03.1612 r.,

				przeorysza i kantorka	82/167/0/1/118 nr 846: 23.06.1612 r.
8.	Elżbieta Piotrowska	1609	1640	przeorysza	82/167/0/1/118 nr 840: 14.09.1609 r.
				ksieni	82/167/0/1/118 nr 843: 13.09.1610 r.
9.	Catharina Gwinski/ Cravinskyn/ CraŹowski	1604	1624	profeska	82/167/0/1/118 nr 831a: 7.07.1604 r.
				podprzeorysza i sanktuaria	82/167/0/1/118 nr 833: 9.07.1605 r.
				podprzeorysza	82/167/0/1/118 nr 840: 14.09.1609 r.
				seniorka	82/167/0/1/118 nr 846: 23.06.1612 r.
				przeorysza i sanktuaria	82/167/0/1/118 nr 849: 7.04.1615 r., nr 849: 7.04.1615 r.
				przeorysza	82/167/0/1/118 nr 855: 23.04.1620 r., nr 856: 23.04.1621 r., nr 857: 15.03.1622 r., nr 863: 17.11.1624 r.

Powyższe zestawienie wydaje się dobrym narzędziem pozwalającym dostrzec brak aktywności przeorysz u boku księń Barbary Lüttwitz i Katarzyny Stosch, co wydaje się przemawiać za pewnym kryzysem w stosunkach wewnętrznych w opactwie. Nie da się tu wykluczyć zjawisk trudnych do uchwycenia w źródłach dokumentowych, jak choćby sposobu sprawowania władzy opackiej przez wymienione ksienie. Ksieni Barbara powoływała się w wystawianych przez siebie aktach na zgodę całego konwentu lub udział jego zarządu w procesie decyzyjnym, zdaje się jednak, że chętniej odwoływała się do autorytetu swojej władzy. Wiele wskazuje, iż Katarzyna Stosch także podejmowała najistotniejsze decyzje w sposób suwerenny, starając się o wsparcie zarządu tylko przy wystawianiu dokumentów widymujących⁷⁵, dzięki czemu daje się ustalić początki kariery Małgorzaty Lüttwitz, która stanęła

⁷⁵ *Regesty...*, nr 130, 131, 138.

u boku kolejnej ksieni jako przeorysza⁷⁶. Okres ten, dla którego przybliżoną cezurą pozostaje rok 1564, musiał zapoczątkować w nowożytnych dziejach klasztoru inicjowanie prób przeprowadzenia pewnej reformy, której przejawem stało się przywrócenie znaczenia urzędowi przeoryszy klasztornej, a obok niej pozostałym niezbędnym do prawidłowego funkcjonowania wspólnoty urzędniczkom. Zmianę w tym kierunku można zauważyć dzięki aktom wystawianym w kancelarii Katarzyny Mutschelnitz, sygnowanym kolegialnie przez ksienię oraz imiennie wymienione członkinie zarządu i rady klasztornej. W analizie tego zjawiska pomocna będzie tabela przedstawiająca skład tego grona w l. 1564-1569 r.

Tab. 2. Zestawienie urzędniczek według hierarchii klasztornej w okresie rządów ksieni Katarzyny Mutschelnitz

Urząd	Obsada	Daty sprawowania urzędu	Nr w <i>Regestach</i>
przeorysza	Małgorzata Lüttwitz	2.03.1564 r., 8.12.1569 r.	139, 144
podprzeorysza	Anna Chalmustkin	2.03.1564 r.	139
	Salomea Oderwolffin	8.12.1569 r.	144
kantorka	Helena Kiewitzin/ Elma Kietliznin (Kittlitz)	2.03.1564 r., 8.12.1569 r.	139, 144
Bursaria (zarządzająca skarbcem)	Elżbieta Turkofskin/ Wturkowskin (Wturkowska)	8.12.1569 r.	144
furtianka	Barbara Galsfkin	8.12.1569 r.	144
piwniczna	Anna Paschwoctkyn/ Poschwonntkin	2.03.1564 r., 8.12.1569 r.	139, 144
kamerariuszka	Małgorzata Warkoffskin (Wturkowska)	8.12.1569 r.	144
zakrystianka	Agneta Kotulinsskin	8.12.1569 r.	144
seniorki	Anna Senctzin	2.03.1564 r.	139
	Barbara Stumpelin (Stimpfel)	2.03.1564 r.	139

⁷⁶ W dokumentach pojawia się także zarządzająca skarbcem Barbara Stumpelin. Tamże, nr 130.

Wprawdzie tylko trzy spośród wymienionych mniszek funkcyjnych występują się w dokumentach więcej niż jeden raz, potwierdzając pewną ciągłość pełnienia przez siebie konkretnej posługi, można jednak zaryzykować twierdzenie o funkcjonowaniu w klasztorze cysterek, przynajmniej w okresie 1564-1569 r., pełnego zarządu, który wraz z radą i ksienią liczył najpewniej jedenaście mniszek. Wśród urzędniczek brakuje zajmujących się kontaktem z osobami z zewnątrz: tzw. sanktuarium, która w okresie średniowiecza organizowała opiekę nad grobem św. Jadwigi i zawiadywała ruchem pielgrzymkowym w tym miejscu, jałmużnicy („magistra pietanciarum”) czy też szpitalnicy („hospitalaria”), dbających dawniej o właściwy kontakt z potrzebującymi⁷⁷. Zapewne opactwo nie utrzymywało z tymi środowiskami na tyle żywych kontaktów, by delegować do zabezpieczania ich potrzeb osobne zakonnice. Warto podkreślić, iż nieomal w tym samym okresie pojawiły się oskarżenia ze strony czynników kościelnych o sprzyjanie przez ksienię Mutschelnitz konfesji luterńskiej, a nawet sekcje szwenkweldystów⁷⁸. W tej sytuacji uaktywnienie się urzędniczek klasztornych i próba wzmocnienia ich pozycji, mogła stanowić element przeciwdziałający destrukcyjnemu z punktu widzenia obserwacji zakonnej działaniom przełożonej.

Warto w tym kontekście przyjrzeć się kwestiom pochodzenia i kariery urzędniczek wymienionych w dokumentach klasztornych. Kilka z nich funkcjonowało zapewne jako doświadczone już mniszki u boku Katarzyny Stosch. Do nich należała na pewno Barbara Stimpfel pełniąca w 1554 r. funkcję bursarii⁷⁹. Możliwie że w tym gronie znajdowały się również: Anna Chalmustkin, Elma Kittlitz, Barbara Galsfkin, Anna Paschowtyn, Anna Senctzin czy Małgorzata Wturkowska, których aktywność kończy się wraz z urzędem Katarzyny Mutschelnitz. Wśród tych urzędniczek daje się wskazać szlacheckie i zarazem śląskie pochodzenie Barbary Stimpfel⁸⁰ oraz Elmy Kittlitz⁸¹. Pozostałe zakonnice znajdujemy w dokumentach wystawianych w kancelarii klasztornej

⁷⁷ A. S u t o w i c z, *Kultura religijna...*, s. 65.

⁷⁸ Takie insynuacje wysuwała kapituła wrocławska podczas posiedzenia 9.10.1562 r. K. B o b o w s k i, *Rola konwentu...*, s. 42.

⁷⁹ *Regesty...*, nr 130.

⁸⁰ J. S i n a p i u s, *Schlesische Curiositäten...*, t. 1, s. 939.

⁸¹ A. B a c h, *dz. cyt.* s. 35. Kaspar Kitlitz, posiadacz majątku w Małowicach k. Żar, starosta głogowski, poświadczał w 1569 r. kilka transakcji cysterek w dobrach świebodzińskich. *Regesty...*, nr 143, 145, 146, 147, 148, 149.

pod rządami kolejnej ksieni, Małgorzaty Lüttwitz. Na urząd przeoryszy awansowała wówczas Salomea Oderwolff, zastępując w 1576 r. Sabinę Nass, by pełnić tę funkcję przez przynajmniej dwa lata⁸². Mniszka ta reprezentowała zapewne rodzinę patrycjuszy oleśnickich⁸³. Swoją karierę kontynuowała również zakrystianka Agneta Kotulińska⁸⁴, której rodzina należała do jednej z gałęzi starego gómośląskiego rodu, w tym czasie obecnego w księstwie opawskim, ziemi oławskiej i Oleśnicy⁸⁵. Pod rządami ksieni Lüttwitz obowiązki kustoszki przejęła Elżbieta Wturkowska⁸⁶. W ostatniej ćwierci XVI stulecia do grona urzędniczek dołączyła także inna Wturkowska, Barbara, późniejsza ksieni. W l. 1575-1578 podpisywała dokumenty jako piwniczna, następnie podniesiono ją do rangi podprzeoryszy⁸⁷. W zarządzie wspólnoty pojawiły się w tym okresie również dwie inne mniszki noszące to samo nazwisko Puschin (Pusch), Barbara i Elżbieta. Pierwsza odpowiadała za stan skarbcza jako bursaria, druga natomiast była wpieryw podprzeoryszą, a następnie w 1582 r. przejęła obowiązki zarządzającej finansami konwentu⁸⁸. Nie znamy stopnia pokrewieństwa panien Pusch, obie wywodziły się najpewniej z głogowskiej szlachty, która związana była z klasztorem trzebnickim poprzez usługi szafarza Gabriela Pusch⁸⁹. Pod koniec rządów Małgorzaty Lüttwitz wśród urzędniczek pojawiła się także Beata Schlachzinsskin (Szlachcińska), drobna szlachcianka przybyła prawdopodobnie z Wielkopolski⁹⁰. U boku tej samej ksieni rozpoczynały

⁸² Zob. Tabela nr 1, poz. 3.

⁸³ W 1573 niejaki Nickel Oderwolff zapisał swej żonie Annie i córce dom w Oleśnicy. W 1580 r. Anna była już wdową. P. P f o t e n h a u e r, *Der Adel des Fuerstentums Oels im XVI. Jahrhundert*, ZdVfGS, R. 1887, t. 21, s. 357 i 364.

⁸⁴ *Regesty...*, nr 157: 10.10.1576 r., 165: 10.09.1578 r., 166: 31.12.1578 r., 168: 12.05.1582 r., 179: 17.06. 1588 r.

⁸⁵ A. B a c h, *dz. cyt.*, s. 35. W 2. poł. XVI w. Kilian Kotuliński miał dobra w Jelczu, Jan Kotuliński w Oleśnicy. Przedstawiciele tego rodu otrzymali status baronów. J. S i n a p i u s, *Schlesische Curiositäten...*, t. 1, s. 531-533.

⁸⁶ *Regesty...*, nr 153: 1.01.1575 r., 157: 10.10.1576 r., 165: 10.09.1578 r., 166: 31.12.1578 r.

⁸⁷ Zob. Tabela nr 1, poz. 5.

⁸⁸ *Regesty...*, nr 153: 1.01.1575 r., 157: 10.10.1576 r., 165: 10.09.1578 r., 166: 31.12.1578 r., 168: 12.05.1582 r.

⁸⁹ J. S i n a p i u s, *Schlesische Curiositäten...*, t. 2, s. 888.

⁹⁰ *Regesty...*, nr 179: 17.06. 1588 r. Szlachcińskich/Ślachcińskich notowano niedaleko Pyzdr. W 1578 r. Jan Szlachciński był właścicielem części Ślachcina z jedną zagrodą i czterema komornikami. E. v o n Ż e r n i c k i, *dz. cyt.*, s. 15. *Słownik geograficzny*

również swój staż w zarządzie klasztoru znane nam już Anna Jemiołowska i Sabina Nass. Mniszki te zmieniały się miejscami na dwóch najważniejszych urządach: kantorki i przeoryszy⁹¹. Obydwie też doszły w ciągu ostatniej ćwierci XVI wieku do szczytu kariery w opactwie. Dorównujące sobie kompetencjami zakonnice mogły rywalizować ze sobą lub też brać udział w jakimś programie reformy w klasztorze⁹². Na przeszkodzie pełnej realizacji uzdolnień Jemiołowskiej stały oczekiwania władzy cesarskiej, promującej miejscowe rody arystokratyczne. Miała także słabszą pozycję i autorytet w środowisku lokalnego ziemiaństwa, co w sytuacji przedłużającego się konfliktu z rodem Kurzbach⁹³ czy też sporów kompetencyjnych toczących się pomiędzy stanami ziębickimi i ząbkowickimi a klasztorem i kapitułą katedralną z drugiej strony⁹⁴ oznaczało większe ryzyko dla udanej akcji dyplomatycznej. Jej skutecznym zakończeniem zainteresowane były nie tylko cysterki, a wraz z nimi biskup i jego kapituła, jego przebieg obserwowali zapewne także pozostali członkowie stanu duchownego w księstwach oleśnickim i ziębickim (*zdanie niejasne: Czego skutecznym zakończeniem? akcji dyplomatycznej? Do czego odnosi się sformułowanie: jego przebieg obserwowali... przebieg czego? sporu?*). Nic zatem dziwnego, że wszelkie zmiany w zarządzie trzebnickiej wspólnoty budziły komentarze i były pilnie analizowane zarówno w środowisku kościelnym, jak i świeckim. Wiązały się one być może z planami działań zewnętrznych zmierzającymi do zmiany zasad życia wewnętrznego w opactwie.

Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. 11, red. B. Chlebowski, W. Wałewski, Warszawa 1890, http://dir.icm.edu.pl/Słownik_geograficzny/Tom_XI/ (dostęp: 5.01.2021), s. 926.

⁹¹ Zob. Tabela nr 1, poz. 2, 4.

⁹² O wysokich kompetencjach Sabiny Nass jako kantorki świadczy jej staranie o zapis nowej instrukcji liturgicznej dla klasztoru z 1573 r. BUWr OR, IQ 182.

⁹³ Spór został zapoczątkowany w 1528 r. przez Hansa Kurzbacha, pana władztwa stanowego w Miliczu. W 1532 r. cysterki występowały w obronie naruszania ich dóbr graniczących z majątkiem Kurzbachów. Spór, który przerodził się w długotrwały konflikt, angażował księstwo oleśnickie i cesarza. Jego apogeum przypadło właśnie na ostatnie dekady XVI w. *Regesty...*, nr 91: 7.06. 1532 r. APWr, Akta miasta Wrocławia, Biskupstwo Wrocławskie, sygn. 82/28/0/2.1/349, *D.R.F. Jura Silesiae*, f. 450r-452v. APWr, Księstwo oleśnickie, Sprawy domu panującego, sygn. 82/7/0/2/813, Akta sporu pomiędzy klasztorem trzebnickim a wolnym państwem Milicz.

⁹⁴ *Regesty...*, nr 179: 17.06.1588 r. APWr, Księstwo ziębickie, Stany, sygn. 82/11/0/2/103, Akta sporu pomiędzy stanami księstwa ziębickiego i weichbildu ząbkowickiego.

Nie zachował się, niestety, w źródłach żaden ślad funkcjonowania zarządu klasztornego w okresie trzech lat sprawowania urzędu przełożonej przez Annę Jemiołowską. Biorąc pod uwagę dynamikę zmian w tym gronie, można jedynie postawić hipotezę, iż bieżące sprawy wspólnoty podlegały trosce tych samych mniszek: Sabiny Nass, Barbary Wturkowskiej i Beaty Szlachcińskiej. Inne, aktywne przed 1589 r. urzędniczki, zwłaszcza stabilna na swoim urzędzie Kotulińska, zmarły lub opuściły wspólnotę. Kluczowa dla rozstrzygnięcia kierunków ewolucji tego układu byłaby odpowiedź na pytanie, która z wymienionych zakonnic pozostawała przeoryszą, predestynowaną do następstwa po urzędującej ksieni. Rozwój wypadków pozwala sądzić, że nie była nią Sabina Nass, a któraś z trzech mniszek administrujących opactwem po śmierci Jemiołowskiej. Warto podkreślić, że nazwisko Ewy Gostkowskiej/Proskowskiej pojawia się w tym kontekście w tradycji klasztornej po raz pierwszy⁹⁵, co świadczyć może o skali determinacji wspólnoty w obliczu wspomnianych wyżej nacisków cesarskich. Trudno inaczej wytłumaczyć powierzenie tak istotnej z punktu widzenia powodzenia negocjacji i obrony pozycji klasztoru funkcji mniszce, która, choć mogła cieszyć się autorytetem w środowisku zewnętrznym⁹⁶, nie legitymowała się długim doświadczeniem życia zakonnego.

W okresie rządów ksieni Sabiny, wbrew założeniom ośrodków związanych z dworem cesarskim, obserwujemy nie tylko kontynuację posługi Barbary Wturkowskiej⁹⁷, Beaty Szlachcińskiej⁹⁸ i Ewy Proskowskiej⁹⁹, ale również wprowadzanie do zarządu nowych profesek.

⁹⁵ J. S i n a p i u s, *Olsnographiae...*, s. 632.

⁹⁶ Pochodzenia Proskowskiej nie da się ustalić. Proskowscy byli rodem szlacheckim osiadłym na Opolszczyźnie, ich dobra znajdowały się m.in. na przedmieściu Opola zwanym Gosławskim (stąd może pomyłka w zapisie nazwiska Ewy?). R. S ę k o w s k i, *Opole. Rozwój przestrzenny miasta do końca XVII w. (Szkice i wypisy źródłowe)*, „Studia i teksty źródłowe z dziejów księstw opolskiego i raciborskiego”, R. 2013, z. 3, s. 20. Georg Proskowski w latach 70-tych XVI w. zrobił karierę na dworze austriackim, m. in. był posłem i podkomorzym Maksymiliana II. A. B a r w i c k a - M a k u l a, *dz. cyt.*, s. 29.

⁹⁷ Zob. Tabela nr 1, poz. 5.

⁹⁸ Za rządów Sabiny Nass pełniła urząd infirmerki. *Regesty...*, nr 187: 13.11.1595 r.

⁹⁹ W 1595 r. była podprzeoryszą, pełniąc jednocześnie obowiązki najpierw zakrystianki, a potem kustoszki. Tamże, nr 185: 7.09.1595 r. Tamże, nr 187: 13.11.1595 r. W 1604 r. podniesiona została przez ksienię Marię Luck do rangi przeoryszy. APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 831a: 7.07.1604 r.

Wśród nich pojawia się w dokumentach klasztornych bardzo krótko Hedwig Galaskin /Golunsskin¹⁰⁰. U boku następnej ksieni, Marii Luck, dokonało się uzupełnienie grona urzędniczek o kolejne mniszki. W 1604 r. rozpoczęła posługę jeszcze jedna krewna Wturkowskich, kantorka Elżbieta¹⁰¹. W pierwszej dekadzie XVII wieku karierę w zarządzie rozpoczną jeszcze: Anna Nikodem, aktywna na polu odnowy liturgii klasztornej przeorysza wspólnoty¹⁰², Margaretha Cattschinskin/Calzowtskyn¹⁰³, Catharina Gwinski¹⁰⁴, Anna Gaschinski¹⁰⁵ czy Margaretha Jacoblosskin/ Jacobcowskyn¹⁰⁶. W dość zaskakujący i trudny do wyjaśnienia sposób uaktywniła się w 1609 r. późniejsza ksieni Elżbieta Piotrowska – jako przeorysza podpisała dokument uwierzytelniający czynność prawną przeoryszy Anny Nikodemin¹⁰⁷, która najprawdopodobniej czasowo opuściła opactwo, powierzając swój urząd w ręce Piotrowskiej.

Pochodzenie społeczne i geograficzne kilku z tych kobiet pozostaje nieznanne. Wbrew dotychczasowym tezom wydaje się jednak, że rekrutacja przynajmniej części mniszek dokonała się w ostatniej dekadzie XVI w. i na początku kolejnego stulecia wśród miejscowych rodów średniej i drobnej szlachty śląskiej. Wturkowsky zdołali już najprawdopodobniej w początkach XVII w. zagnieździć się na Śląsku, zasilając szeregi drobnych posiadaczy ziemskich. Oddawanie w ciągu czterech dekad swoich krewnych do tracącego autorytet i ubożającego, ale wciąż znaczącego na mapie religijnej i społecznej regionu opactwa było z całą pewnością ważnym elementem polityki tej rodziny.

¹⁰⁰ *Regesty...*, nr 185, 187.

¹⁰¹ APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 831a: 7.07.1604 r.

¹⁰² Zob. Tabela nr 1, poz. 7. Jej wpis znajduje się w brewiarzu BUWr OR, IO 94, okładka wewnętrzna przednia.

¹⁰³ W 1604 r. ochmistrzyni („Tuchmeisterin”), w 1612 r. podprzeorysza i kustoszka relikwii („sanctuaria”). APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 831a, 840, 845, 846.

¹⁰⁴ Zob. Tabela nr 1, poz. 9.

¹⁰⁵ Profeska w l. 1604-1612, następnie kantorka i podprzeorysza do 1624 r. APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 831a, 833, 834, 846, 849, 853, 855, 856, 857, 863.

¹⁰⁶ W 1604 r. piwniczna, następnie długoletnia kustoszka i ochmistrzyni. APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 831a, 833, 834, 840, 846, 849, 853, 855, 856, 857, 863.

¹⁰⁷ APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 840: 14.09.1609 r.

Prawie na pewno z miejscowej szlachty ziemi oleśnickiej wywodziła się Jadwiga Golińska¹⁰⁸. Miejscowym rodem pozostawali też pochodzący wprawdzie z okolic Wielunia, ale osiadli już dawno na Śląsku panowie Gaszyńscy¹⁰⁹. Pochodzenie społeczne i geograficzne Anny Nikodem, Kaczyńskiej, Gawińskiej i Jakobkowskiej musi pozostać w sferze hipotez. Mogły reprezentować rodziny herbowe lub, co równie prawdopodobne, mieszczzańskie. Nie da się zawyrokować o ich przybyciu z Korony, równie możliwy wydaje się lokalny zasięg ich rekrutacji¹¹⁰. Na podstawie analizowanych danych można sformułować jedynie wniosek, zgodnie z którym mniszki te nie reprezentowały wysokiego stanu społecznego. Cechowała je natomiast nowa postawa religijna, pewna świadomość powołania zakonnego, z którego wynikał szereg przywilejów i obowiązków wobec władzy. Cysterki, pełniące wysokie funkcje klasztorne w czasach urzędowania Marii Luck, stanowiły grupę, którą można określić jako „spoza dotychczasowego układu”, rozumianego jako struktura zakorzeniona w awansujących od średniowiecza, a w XVI wieku korzystających z owoców tego awansu rodach śląskich, tolerująca w związku z tym płynną granicę pomiędzy kompetencjami świeckich i kościelnych czynników w odniesieniu do klasztoru, a wreszcie stosunkowo obojętna na kwestie konfesyjne i obyczaju religijnego poszczególnych cysterek i całej wspólnoty. Nie spory narodowościowe, a rozbieżność kierunków działania wspólnoty i opatki Marii Luck musiała więc być faktycznym podłożem rebelii wewnętrznej, na którą przełożona miała się skarżyć swego czasu najwyższym władzom świeckim i kościelnym¹¹¹.

¹⁰⁸ Zgon oleśnickiego ziemianina, Mathiasa Golinsky zu Mahlen, odnotowano w 1571 r. P. P f o t e n h a u e r, *dz. cyt.*, s. 355.

¹⁰⁹ W poł. XVI w. Gaszyńscy notowani byli jeszcze w gnieździe rodowym w Gaszynie, który dzielili z innymi przedstawicielami drobnej szlachty wieluńskiej. *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego...*, t. 15, cz. 1, s. 489. Prawdziwą karierę zrobili dopiero na Śląsku, gdzie pojawili się w 1468 r. Osiedli w księstwie oleśnickim, ziemi brzeskiej, Opolszczyźnie i księstwie opawskim. W XVII w. jako hrabiowie. J. S i n a p i u s, *Schlesische Curiositäten...*, t. 2, s. 90.

¹¹⁰ Rodzinę Gawińskich notowano w opolskich Wilamowicach. *Herbarz i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów, ułożony porządkiem alfabetycznym na podstawie herbarza Niesieckiego i manuskryptów*, t. 1, Lwów 1855, s. 165.

¹¹¹ K. W u t k e, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, s. 16.

4. Zakończenie

Przemiany społeczne, jakie dokonały się w opactwie cysterek trzebnickich w interesującym okresie, miały niewątpliwie decydujący wpływ na dalszy bieg jego dziejów. Dane utrwalone w zachowanych źródłach nie pozwalają jednak wyprowadzić jednoznacznego wniosku o pełnej zmianie oblicza narodowego cysterek, która znalazłaby swoje przedłużenie w 2. poł. XVII w., kiedy w składzie klasztoru dominowały szlachcianki przybyłe wprost z Rzeczypospolitej. Ewolucja ta, przebiegająca z różnym natężeniem i w obecności okresowo gwałtownych ingerencji zewnętrznych, miała raczej charakter społeczny i religijny zarazem, choć towarzyszył jej napływ kandydatek, które reprezentowały w pierwszym lub kolejnym pokoleniu rodziny przybyłe z Korony lub Górnego Śląska. W 1569 r. daje się zauważyć wprowadzenie do zarządu wspólnoty pierwszych mniszek, które nie były związane z zastanym układem społecznym, zabezpieczającym od kilku co najmniej dekad pozycję klasztoru w środowisku zewnętrznym. Najwyraźniejszym sygnałem tych zmian stała się kariera w opactwie panien Wturkowskich. Nie wiadomo, ile profesek o podobnym pochodzeniu mogło mieszkać w klauzurze trzebnickiej w 2. poł. XVI wieku. Być może należała do nich także późniejsza ksieni Anna Jemiołowska, na pewno przybyła z Korony, lecz wychowana w opactwie i znająca bardzo dobrze śląskie realia. W chwili jej powołania na urząd przełożonej, w składzie wspólnoty znajdowało się z całą pewnością co najmniej kilka reprezentantek nowego pokolenia mniszek, które nie identyfikowały się z zastanym kierunkiem rozwoju klasztoru oraz sposobami budowania przez niego relacji ze środowiskiem zewnętrznym. Wśród tych kobiet aktywne były, obok potomkiń rodów niedawno osiadłych na Śląsku, przedstawicielki miejscowej szlachty, przede wszystkim z ziemi oleśnickiej, choć nie wywodzące się z arystokracji umocowanej w strukturach władzy książęcej lub cesarskiej. Trudno wiarygodnie ocenić wszystkie zjawiska, dokonujące się w tym czasie wśród cysterek trzebnickich. Wiadomo, że borykały się one z drastycznym spadkiem liczebności, powodowanym zapewne wskazanymi problemami funkcjonowania opactwa, pogłębianymi przez spory wokół projektu reformy. Spory te musiały budzić emocje i wewnętrzne pęknięcia. W ostatnim dziesięcioleciu XVI w. pojawiła się już radykalna zmiana pokoleniowa mniszek, które podejmowały oryginalny namysł nad przyszłością klasztoru.

W 1589 r. cysterki znalazły się niespodziewanie w centrum zainteresowania kilku czynników świeckich, stawiających wspólnie zgoda różne cele. Wewnętrzne tarcia dotyczące wyboru drogi rozwoju opactwa zostały przeniesione na grunt polityki cesarskiej. W ciągu XVI stulecia kolejni Habsburgowie konfirmowali kilkakrotnie przywileje trzebnickiego ośrodka, zabierali także głos w sprawach spornych konwentu. Wmieszanie się cesarza Rudolfa II w kwestię ustalenia następstwa po Annie Jemiołowskiej miało jednak charakter przejmowania kompetencji leżących całkowicie w gestii zakonu. Podobne formy zewnętrznej ingerencji dotyczyły też zgłaszanych coraz wyraźniej przez ordynariusza diecezjalnego? pretensji do sposobów wdrażania w zakonie cystersów kościelnych reform trydenckich¹¹². Odstąpienie od tej taktyki, zapewne wymuszone do pewnego stopnia fiaskiem rządów księżni Marii Luck, ale również być może na skutek sugerowanej przez historiografię niestabilności postawy i braku decyzyjności Habsburga w okresie wojen z Turcją¹¹³, umożliwiło wspólnocie przeforsowanie własnych rozstrzygnięć co do przyjmowania kandydatek i obsady głównych urzędów klasztornych. Fakt przejścia ok. 1604 r. zarządu przez zwolennicki utrzymania katolickiego kursu opactwa, i to w oparciu o wzorce polskiej prowincji cystersów¹¹⁴, świadczy o daleko już posuniętych zmianach społecznych i religijnych wewnątrz wspólnoty.

Ustalony na przełomie XVI i XVII w. na kolejne trzy dekady skład zarządu? klasztoru wzbudził negatywne reakcje ze strony księcia Karola II¹¹⁵. Władca oleśnicki okazał się przede wszystkim obrońcą praw luteran, wchodząc coraz wyraźniej na grunt rozstrzygnięć prawnych wobec ośrodków katolickich na terenie swojego władztwa. Przypuszczalne fiasko lub co najmniej przeszkody w przeprowadzeniu reform

¹¹² Sygnalizuję problem wymagający przebadania. Początek sporu pomiędzy władzami prowincji śląskiej cystersów i ordynariuszami wrocławskimi daje się zauważyć w źródłach w ostatnim dwudziestoleciu XVI w., kiedy biskup Marcin Gerstmann życzył sobie przeprowadzenia wizytacji opata generalnego na Śląsku w porozumieniu z nim. APWr, Akta miasta Wrocławia, Biskupstwo Wrocławskie, sygn. 82/120/0/3/283, Akta zatargu biskupa z zakonem cystersów, nr 3.

¹¹³ A. B a r w i c k a - M a k u l a, *dz. cyt.*, s. 67.

¹¹⁴ Cysterki najprawdopodobniej podejmowały wówczas bezowocne starania o przeniesienie opactwa pod obediencję polskiej prowincji cystersów. Przekład statutów dla księżni trzebnickiej wykonany w 1621 roku przez Mateusza Ślisicikiego: BUWr OR, sygn. IVQ 184.

¹¹⁵ K. W u t k e, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, s. 15.

administracyjnych przez aktywny u boku Katarzyny Mutschelnitz zarząd, a następnie upadek dyscypliny zakonnej zgłaszany przez oficjeli kościelnych w okresie rządów kolejnej opatki, traktowane były przez oleśnickiego patrona jako element wewnętrznej polityki opactwa. Książę nie zakładał jednak powrotu do tradycyjnego oblicza religijnego trzebnickiej wspólnoty, stąd jego poparcie, którego udzielił elekcji Marii Luck, reprezentującej jeszcze „stare stronnictwo” arystokracji związanej ściśle z polityką oleśnickiego władztwa.

Na koniec nie można uciec od pytania o bierną przez większość interesującego okresu postawę władz zakonnych wobec gwałtownych wydarzeń i wyraźnej ewolucji oblicza społeczno-religijnego trzebnickiej wspólnoty. Nie wiadomo, czy przełożeni lubiąscy brali czynny udział w procesie powoływania księń do 1589 r. Zaangażowanie opata Hieronima w elekcję Anny Jemiołowskiej stanowiło jednak wyraźny sygnał ożywienia relacji opactwa w Lubiążu z podległym mu klasztorom cysterek. Przepuszczenie wznowienie praktyki zatwierdzania nowo wybranych księń trzebnickich było niewątpliwie przejawem pewnych prób odrodzenia religijnego nie tylko w opactwie lubiąskim, ale i w innych ośrodkach cysterskich na Śląsku¹¹⁶. Klasztor w Lubiążu stanowił centrum tych działań w tym regionie¹¹⁷. Wydaje się więc, że inicjacja działań zmierzających do rozwiązania problemów mniszek trzebnickich w 1589 r. należała do sfery realizacji zakonnego prawa patronatu. Na tej płaszczyźnie należy chyba także rozpatrywać taktykę popierania Sabiny Nass przez kolejnego opata Franciszka, który jednocześnie traktowany był przez Rudolfa II jako jedno z ważnych narzędzi prowadzenia polityki cesarskiej w Trzebnicy¹¹⁸. Angażując się w proces

¹¹⁶ Choć oficjalne wprowadzenie reform trydenckich nastąpiło w tych klasztorach dopiero po 1600 r. wskutek interwencji opata generalnego Edmunda od Krzyża, jednak już pod koniec XVI stulecia podejmowano w części z nich próby podniesienia stanu dyscypliny zakonnej. APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/89, *Inhaltsverzeichnis der Urkunden des Archivs vom Kloster Leubus*, nr 771, 776. K. B o b o w s k i, *Dyscyplina klasztorna w świetle uchwał kapituły generalnej cystersów*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze...*, s. 34.

¹¹⁷ Reformami objęto także klasztor żeński w Ołoboku. A. M. W y r w a, *Organizacja wewnętrzna w klasztorach cysterek polskiej prowincji cystersów w świetle statutów Edmunda od Krzyża z 1580 r.*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze...*, s. 55.

¹¹⁸ Cesarz miał już w 1590 r. wywierać naciski na opata lubiąskiego w sprawie wyboru ksieni. W razie niesubordynacji groził mu karą za niewłaściwe sprawowanie obowiązków patronackich. K. W u t k e, *Nationale Kämpfe...*, cz. 1, s. 7.

porządkowania stosunków w klasztorze cysterek trzebnickich, przełożony cystersów w Lubiążu reprezentował jednak przede wszystkim władzę zakonną. W tej roli podjął, w trudnym okresie wojen szwedzkich i przeniesienia mniszek do Wielkopolski, wysiłek opieki nad nimi po śmierci ksieni Piotrowskiej, a następnie na powrót sprowadzenia cysterek i dokonania w 1642 r. wyboru nowej przełożonej¹¹⁹.

BIBLIOGRAFIA

- Bach A., *Geschichte und Beschreibung des fürstlichen jungfräulichen Klosterschiftes Cistercienser Ordens in Trebnitz*, Neisse 1859.
- Barwicka-Makula A., *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587-1592*, Praca doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. Ryszarda Skowrona, Katowice 2013, <https://www.sbc.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/95002?id=95002>.
- Bobowski K., *Dyscyplina klasztorna w świetle uchwał kapituły generalnej cystersów*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. M. Wyrwa, A. Kiełbasa, J. Swastek, Poznań 2004.
- Bobowski, *Rola konwentu cysterek trzebnickich w utrzymaniu polskości na Śląsku w dobie reformacji i kontrreformacji (próba nowego spojrzenia)*, „Studia i materiały z dziejów Śląska”, R. 1992, t. 20.
- Bobowski K., *Wstęp*, [w:] *Źródła do dziejów klasztoru trzebnickiego (XVI-XIX w.)*, wyd. Tenże, Wrocław 1993.
- Borkowska M. OSB, *Skład osobowy polskich klasztorów cysterek w XVII-XVIII w.*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. M. Wyrwa, A. Kiełbasa, J. Swastek, Poznań 2004.
- Borkowska M. OSB, *Słownik mniszek benedyktyńskich w Polsce*, Tyniec 1989.
- Grüger H., *Schlesisches Klosterbuch. Heinrichau, Zisterzienserabtei*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms Universität zu Breslau”, R. 1982, t. 23.
- Grüger H., *Schlesisches Klosterbuch, Trebnitz. Zisterzienserinnenabtei*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms Universität zu Breslau“, R. 1982, t. 23.
- Häusler W., *Urkundensammlung zur Geschichte Fürstenthums Oels bis zum Aussterben der Piastischen Herzogslinie*, Breslau 1883.

¹¹⁹ APWr, Rkp arch., Inwentarze, sygn. 82/167/0/1/118, *Urkunden...*, nr 865.

- Des Heil. Röm. Reichs genealogisch-historisches Adels-Lexicon [...]*, opr. J. F. Gauhen, t. 1, Lipsk 1719.
- Herbarz i imionospis zasłużonych w Polsce ludzi wszystkich stanów i czasów, ułożony porządkiem alfabetycznym na podstawie herbarza Niesieckiego i manuskryptów*, t. 1, Lwów 1855.
- Lucae F., *Schlesiens curieuse Denckwürdigkeiten, oder vollkommene Chronica von Ober-und Nieder-Schlesien [...]*, cz. 1, Frankfurt nad Menem 1689.
- Monumenta Lubensia*, wyd. W. Wattenbach, Breslau 1861.
- Pfötenhauer P., *Der Adel des Fuerstentums Oels im XVI. Jahrhundert*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, R. 1887, t. 21.
- Ptak M., *Przywileje ziemskie Księstwa Oleśnickiego z lat 1475-1534*, „Studia z dziejów państwa i prawa polskiego”, R. 2009, t. 12.
- Regesty nowożytnych dokumentów klasztoru trzebnickiego, cz.1 (1501-1600)*, wyd. K. Bobowski, Wrocław 1995.
- Sękowski R., *Opole. Rozwój przestrzenny miasta do końca XVII w. (Szkice i wypisy źródłowe)*, „Studia i teksty źródłowe z dziejów księstw opolskiego i raciborskiego”, R. 2013, z. 3.
- Sinapius J., *Olsnographiae oder Eigentliche Beschreibung des Oelßnischen Fürstenthums in Nieder-Schlesien*, t. 2, Lipsk 1706, wyd. L. Harc, Wrocław 2012, <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/37046/edition/38726/content>.
- Sinapius J., *Schlesische Curiositäten, darinnen die ansehnlichen Geschlechter des Schlesischen Adels mit Erzählung des Ursprungs, der Wappen, Genealogien*, t. 2, Lipsk-Wrocław 1728.
- Skobel P., *Innere Reformen im Convent Magdalenerinnen zu Lauban*, „Archiv für Schlesische Kirchengeschichte”, R. 1949, t. 7.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 11, red. B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1890.
- Stelmach R., *Dokumenty do dziejów klasztoru trzebnickiego*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. M. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek, Poznań 2004.
- Sutowicz A., *Geneza i przebieg reformy życia wewnętrznego w klasztorze klarysek wrocławskich w okresie 1609-1677*, „Studia Franciszkańskie” R. 2017, t. 27.
- Sutowicz A., *Kultura religijna mniszek śląskich w okresie średniowiecza*, Legnica 2016.
- Walter M., *Z dziejów polskości klasztoru cysterek w Trzebnicy w latach 1589-1741*, Wrocław 1957.
- Wąs G., *Śląsk we władaniu Habsburgów*, [w:] *Historia Śląska*, red. M. Czapliński i in., Wrocław 2002 (= „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 2364).
- Wutke K., *Nationale Kämpfe im Kloster Trebnitz*, cz. 1, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alerthum Schlesiens”, R. 1890, t. 24.

- Wutke, *Nationale Kämpfe im Kloster Trebnitz*, cz. 2, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthum Schlesiens”, R. 1891, t. 25.
- Wyrwa A. M., *Organizacja wewnętrzna w klasztorach cysterek polskiej prowincji cystersów w świetle statutów Edmunda od Krzyża z 1580 r.*, [w:] *Cysterki w dziejach i kulturze ziem polskich, dawnej Rzeczypospolitej i Europy Środkowej*, red. A. M. Wyrwa, A. Kielbasa, J. Swastek, Poznań 2004.
- Zedler J. H., *Grosses vollstaendiges Universal-Lexicon*, t. 45, Leipzig-Halle 1745.
- Von Żernicki E., *Der Polnische Klein-Adel im 16. Jahrhundert*, Hamburg 1907.
-

ANNA IWONA SUTOWICZ – absolwentka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, doktor nauk humanistycznych (Uniwersytet Wrocławski), autorka prac związanych z dziejami Kościoła, w tym szczególnie klasztorów żeńskich na Śląsku, członek Towarzystwa Studiów Interdyscyplinarnych przy Papieskim Wydziale Teologicznym. Zainteresowania badawcze: kultura zakonów żeńskich na Śląsku w okresie średniowiecza i nowożytnym.